

SAHİKARLIĞIN VƏ BAZAR İQTİSADİYYATININ İNKİŞAFINA YARDIM FONDU

Layihə:
NEFT GƏLİRLƏRİ: AZƏRBAYCANIN ÜZLƏŞƏ BİLƏCƏYİ PROBLEMLƏR

MƏLUMAT BÜLLETENİ

№1, Fevral, 2007

NEFT GƏLİRLƏRİNİN BİRBAŞA VƏTƏNDAŞLARA PAYLANMASI

Layihə barədə

Azərbaycan böyük neft gəlirləri ərəfəsindədir. Ekspertlərin hesablamalarına görə, xam neftin bugünkü qiymətləri qalarsa, ölkəmiz yalnız Azəri-Çıraq-Günəşli yataqlarından 2024-cü ilin sonuna ən azı 200 mlrd.ABŞ dolları əldə edəcək. Gözlənilir ki, 2009-cu ildə Azərbaycanın kumulyativ neft gəlirləri təxminən 35 mlrd.ABŞ dolları, 2010-cu ildə isə 55 mlrd.ABŞ dollarını keçəcəkdir. Azərbaycanın 2006-cı il üzrə dövlət büdcəsi 4 mlrd.ABŞ dollarından bir qədər artıqdır və beləliklə, gözləmək olar ki, 2010-cu ildə Dövlət Neft Fondunun vəsaitləri dövlət büdcəsindən təxminən 10 dəfə böyük ola bilər, hətta son iki ildəki dövlət xərclərinin templəri saxlanılsa belə. Bu dərəcədə böyük gəlirlər iqtisadi inkişafa gözəl imkanlar yaradaraq digər neft ölkələrində olduğu kimi, bir sıra fəsadlar da törədə bilər.

İÇİNDƏKİLƏR:

Sabit Bağırov
Neft gəlirlərindən birbaşa əhaliyə
paylanma: məqsədlər, təcrübələr,
fəsadlar, mexanizmlər 3

Ekspertlərin rəyi:

- *Əli Məsimov,*
Milli Məclisin üzvü 9
- *Qubad İbadoğlu,*
İqtisadi Tədqiqatlar
Mərkəzinin Sədri 12
- *İnqilab Əhmədov,*
İctimai Maliyyənin
Monitorinq Mərkəzinin
direktoru 13

Sosioloji sorğunun nəticələri 15

Belə ki, böyük ehtimalla gözləmək olar ki, Azərbaycanda aşağıdakı tendensiyalar müşahidə olunacaq:

- manatın möhkəmlənməsi;
- inflyasiyanın artması;
- yerli mal və xidmətlərin rəqabətədavamlılığının zəifləməsi;
- islahatlar sürətinin enməsi;
- dövlət investisiyalarının artması;
- dövlət idarəçiliyi xərclərinin artması;
- sosial xərclərin artması;
- hərbi xərclərin artması;
- digər.

Ölkəmiz artıq bu gün bu fəsadlarla üz-üzədir. Bu fəsadlarla əlaqəli riskləri necə zəiflətmək olar? Məhz bu problemin müzakirəsi və mümkün tədbirlərin nəzərdən keçirilməsi təqdim edilən layihənin əsas məqsədidir.

Layihə ABŞ-ın İnkişaf Agentliyi və Avrasiya Fondunun dəstəyi ilə həyata keçirilir. Layihənin rəhbəri Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondunun prezidenti Sabit Bağirovdur.

Layihə müddəti 10 aydır. Bu müddətdə aşağıdakı tədbirlər həyata keçiriləcək:

- 7 dəyirmi masa təşkil ediləcək;
- Sosioloji sorğu keçiriləcək;
- Xüsusi məlumat bülletenləri dərc ediləcək;
- “Neft gəlirləri: Azərbaycanın qarşılaşa biləcəyi problemlər” adlı hesabat hazırlanacaq.

2007-ci il yanvarın 24-də layihə üzrə ilk dəyirmi masa keçirilmişdir. Dəyirmi masanın mövzusu belə olmuşdur: **“Neft gəlirlərinin birbaşa vətəndaşlara paylanması”**. Dəyirmi masada məruzələrlə Beynəlxalq Valyuta Fondunun Azərbaycandakı nümayəndəsi Bazel Zavoyko, layihə üzrə sosioloji sorğunun elmi rəhbəri Rasim Musabəyov və Sabit Bağirov çıxış etmişlər.

Dəyirmi masada iştirak etmişlər: Əli Məsimli (Millət vəkili); Azər Əmiraslanov (Millət vəkili); Azər Ələsgərov (Milli Bank); Yadulla Həsənlı (Vergilər Nazirliyi); Rəqib Quliyev (Azərbaycan Texniki Universiteti); Əli Əlirzayev (i.e.d. professor); Azər Mehtiyev («Ekspert» iqtisadi jurnalı); Qubad İbadoğlu (İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzi); Sevgim Rəhmanov (Təcirlər və İstehsalçılar Birliyi); İnqilab Əhmədov (PFMC); Ələvsət Bayramov (Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu); Aydın Nizamov (EİTİ İB Koalisiyası); İradə Eyvazova (İqtisadi və Siyasi Araşdırmalar Mərkəzi); İbrahim İsmayılov (BP Biznes Mərkəzi); Toğrul Cavarlı (TURAN İnformasiya Agentliyi); Leyla Əliyeva (CNİS); İradə Yaqubova («ELS» Müstəqil Araşdırmalar Mərkəzi); Andrey Stokozuk (Dünya Bankı); Murad Abiyev (Avrasiya Fondu); Anar Əhmədov (Qafqaz Tədqiqat Resurs Mərkəzi); Ceyhun Kərəmov (BP Azərbaycan); Ruslan Xəlil («Bakı Xəbər» qəzeti); Anar Orucov (Qafqaz Media Tədqiqatlar Mərkəzi); Səlim Rzayev (www.day.az); İradə Bağirova (AMEA Tarix İnstitutu); Müşviq Bayramov (Dövlət Neft Fondu); Səidə Bağirova (Dünya Bankı); Sənan Əlizadə (SGS); Adil Abdullayev (BM BAKMİL); Rasim Musabəyov (Politoloq); Bazel Zavoyko (Beynəlxalq Valyuta Fondu); Sabit Bağirov (Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu).

NEFT GƏLİRLƏRİNDƏN BİRBAŞA ƏHALİYƏ PAYLANMA: MƏQSƏDLƏR, TƏCRÜBƏLƏR, FƏSADLAR, MEXANİZMLƏR¹

Sabit Bağirov

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Azərbaycan böyük neft gəlirləri ərəfəsindədir. Hesablamalar göstərir ki, neftin qiyməti dünya bazarlarında 60 USD/barel olarsa, Azəri-Çıraq-Günəşli yatağının istismarından Azərbaycanın payına düşən mənfəət neftinin satışından əldə edəcəyi kumulyativ gəlir 200 mlrd. ABŞ dollarını keçəcək. Gəlirlərin zirvə illərində ölkəmizin qazancları 10-20 mlrd. ABŞ dolları civarında gözlənilir.

Neft gəlirlərinin xərclənməsinə dair müvafiq hüquqi normalar 2004-cü ilin sentyabrında prezident fərmanı ilə təsdiqlənən "Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya"da² öz əksini tapmışdır. Burada qeyd edilir ki, makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması şərti ilə neft və qaz gəlirləri aşağıdakı əsas istiqamətlərə xərclənə bilər:

- qeyri-neft sektorunun, regionların, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı;
- infrastruktur sahələrin inkişafı;
- yoxsulluğun azaldılması və digər sosial problemlərin həlli;
- iqtisadiyyatın innovativ bazasının gücləndirilməsi;

- "insan kapitalı"nın inkişafı;
- ölkənin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsi;
- azad edilmiş ərazilərin və yaşamın bərpa-sı.

Bu xərclər istiqamətləri bir çox digər ölkə təcrübələrində də müşahidə edilir. Lakin bir istiqamət də var ki, bu yöndə Azərbaycan qanunvericiliyi müvafiq xərcləri nəzərdə tutmur. Bu da neft gəlirlərinin bir qisminin əhali arasında paylanmasıdır. Belə təcrübə dünyada mövcuddur. Məsələn, ABŞ-nin Alyaska ştatında neft gəlirlərinin bir qismi əhaliyə paylanır. "Neft bəxşinin əvvəlində Alyaskada infrastrukturun (avtomobil yolları, dambalar, biznes-mərkəzlər, mədəniyyət qurumları, su təminatı sistemləri, idman mərkəzləri, məktəb hovuzları və sair) inkişafına böyük ehtiyac var idi. Lakin konkret layihələrə xərclərin böyük qismi səmərəsiz hesab edilmişdir və məhz bu səbəbdən 1976-cı ildə Alyaskanın Daimi Neft Fondu təsis edilmişdir"³. Fondun yaradılmasında məqsəd neft gəlirlərinin gələcək nəsillərə saxlanmasıdır. Fondun vəsaitləri yüksək gəlirli şirkətlərin qiymətli kağızlarına, dövlət istiqrazlarına və daşınmaz əmlakə yatırılıb. 2005-ci ildə Fondun vəsaitləri 30 mlrd. ABŞ dolları səviyyəsinə çatmışdır.

¹ Bu məruzə Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondunun 24 yanvar 2007-ci il tarixli dəyirmi masasında təqdim edilmişdir.

² <http://www.oilfund.az/index.php?n=67>

³ Riçard Steyner, Alyaska Ankorik universitetinin professoru
<http://www.agroparty.ru/smi/200/>

Qeyd edilən yatırımların ortaillik gəlirləri 10% civarındadır. İllik dividendlər iki istiqamətdə xərclənir: 1) inflasiyanın kompensasiyası, 2) sakinlər arasında paylanma (2003-cü ildə hər bir vətəndaş \$1107 həcmində pay ala bilmişdi⁴).

Əhaliyə birbaşa neft gəlirlərinin paylanmasına yaxın olan sosial proqramlar Kuveytdə də mövcuddur. Burada iki fond fəaliyyət göstərir: Ümumi Ehtiyat (sabitləşdirmə - 1960) və Gələcək Nəsillər (yığım - 1976) Fondu. Hazırda bu fondlarda təxminən 90 mlrd. ABŞ dolları həcmində vəsait toplanıb. Sosial proqramlar sırasında bunlar qeyd edilə bilər⁵:

- anadan doğulan hər körpənin adına bankda hesab açılır və buraya \$3000 yatırılır;
- \$220000 – a qədər qiyməti olan ev tikmək üçün hər vətəndaş faizsiz kredit almaq hüququna malikdir;
- hər ay hər həddi-buluğa çatmamış uşağa görə valideynlərə \$170 müavinət verilir;
- hər ay hər evdar qadına \$300 müavinət verilir;
- vətəndaşların müalicə və xaricdə təhsil ilə əlaqədar xərcləri ödənilir;
- fiziki şəxslərdən çox aşağı səviyyədə gəlir vergisi tətbiq edilir.

Səudiyyə Ərəbistanında heç bir fond yoxdur. Sosial proqramlara isə bunlar daxildir⁶:

- pulsuz təhsil və səhiyyə;
- müxtəlif güzəştlər, subsidiyalar və müavinətlər imkan verir ki işləmədən dolanasan;

- anadan doğulan hər körpəyə görə 10 minlərlə dollar həcmində müavinətlər;
- ev tikmək üçün hər vətəndaşa \$80000 – a qədər müavinətlər;
- təhsil ocağını bitirən hər bir gəncə \$13000.

Fikrimizcə Azərbaycanda neft gəlirlərinin birbaşa paylanması aşağıdakı məqsədləri daşıya bilər:

- neft gəlirlərindən vətəndaşların birbaşa yararlanması;
- ədalətliyin təmin edilməsi;
- neft gəlirlərinin hamıya aid olmasına inamın artması;
- yoxsul və orta təbəqələrin durumunun bir qədər yüngülləşdirilməsi;
- kiçik sahibkarlıq təşəbbüslərinin təşviqi;
- əhəlinin sağlamlığının gücləndirilməsi;
- gənclərin təhsilini artırmaq imkanlarının genişləndirilməsi və sair.

Bu gün vətəndaşlarımız neft gəlirlərindən Dövlət Büdcəsi, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu və Neft Fondunun büdcəsi vasitəsi ilə faydalanır. Bildiyiniz kimi, Dövlət Büdcəsi gəlirlərinin bir qismi neft şirkətlərinin mənfəətindən, neft kontraktları üzrə sifarişlər yerinə yetirən subpodratçı şirkətlərin gəlirindən vergilər, neft-mədən sənayesində işləyən vətəndaşlarımızın gəlir vergisi və Neft Fondundan son 4 ildə böyük məbləğdə köçürmələr hesabına formalaşır. Beləliklə, büdcədən əmək haqqı alan bütün kateqoriyalardan olan işçilər, yəni vətəndaşlarımızın az olmayan hissəsi neft gəlirlərindən faydalanır.

Ünvanlı sosial yardım alanların da neft gəlirlərindən müəyyən paya sahib olmaları qeyd edilə bilər.

Vətəndaşlarımızın bir qismi də Sosial Müdafiə Fondundan aldıkları pensiyalar və

⁴ http://www.rol.ru/news/misc/press/05/12/13_001.htm

⁵ Мировая практика формирования и использования природной ренты. Проблема "приватизации ренты". Г.Н.Терещенко, заместитель начальника отдела экономического анализа Аналитического управления Аппарата Совета Федерации. 02 мая 2006

⁶ <http://www.glazev.ru/alert/6/28>

müxtəlif təminatlar sayəsində neft gəlirlərinin bir qisminə sahib olurlar, çünki bu Fondun gəlirləri o cümlədən neft-mədən sənayesində işləyən vətəndaşlarımızın əmək haqqı fondunun 22% hesabına formalaşır.

Vətəndaşlarımızın daha bir qismi, konkret olaraq qaçqın və köçkünlər, Neft Fondundan ayrılan vəsaitlər hesabına uzun illər üzləşdikləri sosial problemlərlə yavaş-yavaş vidalaşır.

Beləliklə, əhalinin az hissəsi olmasa da, yalnız bir qisminin gəlirlərində neft komponenti birbaşa mövcuddur. Əhalinin digər qisminin gəlirlərində isə neft komponenti bir başa mövcud deyil. Bu vəziyyət ədalətli adlandırıla bilərmi? Xeyr. Çünki neft sərvətləri hər kəsə aiddir və vətəndaşların neft gəlirlərindən faydalanması mümkün qədər bərabər həcməldə olmalıdır. Neft gəlirlərinin məhz birbaşa və bərabər miqdarlarda paylanması ədalətliliyini təmin etməyə imkan yaradır.

Ölkədə aparılan sorgular göstərir ki, əhalinin böyük qismi neft gəlirlərinə özünün kimi yox, özünə kimi baxır. Bu münasibət məmurları daha sərbəst edir və nəticədə neft gəlirlərinin səmərəsiz istifadəsi risklərini gücləndirir. Neft gəlirlərinin bir qisminin əhaliyə paylanması vətəndaşlarımızın bu gəlirlərin həcminə və xərclənməsinə marağını artırmaqla və beləliklə də ictimai nəzarətin güclənməsinə yardım edir.

Bu gün insanlarımızın az olmayan qismi bir çox sosial problemlərlə üzləşməkdədir. Kiminsə dərmana pulu çatmır, başqası kommunal xidmətləri ödəyə bilmir, digəri uşağının təhsil haqqını vaxtında təmin etməkdə imkansızdır və sair. Nəticədə əhalimizin sağlamlığı zəifləyir, mənəvi durumu sarsıntılara məruz qalır və ümumiyyətlə insan kapitalımız azalır. Neft gəlirlərinin bir qisminin birbaşa paylanması bir çox insanlarımız üçün yeni nəfəs açmaqla bilər.

Son illərdə ölkəmizdə mikromaliyyəşmə institutları və imkanları genişlənməkdədir. Bir çox vətəndaşlarımız bu imkanlardan istifadə edir və bir neçə yüz manatdan tutmuş bir neçə min dollara qədər borca girərək öz kiçik bizneslərini qurmağa çalışır. Lakin nəzərə alsaq ki, bu kreditlər əksər hallarda çox ağır şərtlərlə verilir və insanlarımızın az olmayan hissəsi ümumiyyətlə borc almaqdan ehtiyatlanır, neft gəlirlərinin bir qisminin paylanması öz biznesini qurmaq həvəsi və imkanında olanların sayının xeyli artmasına yardım etmiş olar.

Neft gəlirlərindən bir qisminin əhaliyə paylanması yuxarıda qeyd etdiklərimizdən başqa bir amillə də əsaslandırıla bilər. Bu da təbii rentanın qismən özəlləşdirilməsidir. "...rentanın özəlləşdirilməsi problemi, yəni onun dövlət tərəfindən qismən itirilməsi, çox kəskin olaraq qalır (nəinki inkişaf edən, hətta inkişaf etmiş ölkələrdə). Amerikanın müstəqil ekspertlərinin hesablamalarına əsasən inkişaf etmiş ölkələrdə rentanın özəlləşdirilməsi səviyyəsi milli gəlirin 1/3-nə çatır. Digər ölkələrdə bu daha yüksək səviyyədədir. Ekspertlərin rəyincə, bu cür vəziyyət xammal məqnatlarının siyasi nüfuz gücü ilə izah edilir"⁷.

Başqa bir tədqiqatda göstərilir ki, "...bu fondların (*söhbət neft fondlarından gedir – müəllif*) praktiki fəaliyyətini (Norvec istisna olmaqla) ilhamverici adlandırmaq çətindir. Bütün konstitusiya məhdudiyyətlərinə, beynəlxalq və qeyri-hökumət təşkilatların nəzarətinə baxmayaraq, demokratiyanın inkişaf etmədiyi ölkələrin əksəriyyətində, xüsusi fondların vəsaitləri heç də məqsədli istifadə edilmir.... Heç də təsadüfi deyil ki,

⁷ Мировая практика формирования и использования природной ренты. Проблема "приватизации ренты". Г.Н.Терещенко, заместитель начальника отдела экономического анализа Аналитического управления Аппарата Совета Федерации. 02 мая 2006 <http://www.glazev.ru/alert/6/28>

mütəxəssislər getdikcə daha böyük maraqla üçüncü variantı – yəni neft gəlirlərinin birbaşa əhali arasında paylanmasına nəzər yetirirlər”⁸. Bəzi ekspertlər⁹ İrəkin yeni konstitusiyasında hər ailənin neft gəlirlərində müəyyən pay hüququnun təsbit edilməsini məsləhət görürdülər. Və onların fikrincə, bu hüquq ən azı 10 il saxlanmalı idi. Bu müddətdə İrak demokratik institutları təsis edib neft gəlirlərini daha düzgün istifadə etmək bacarığına malik ola bilərdi. Hazırkı vəziyyət belədir ki, Nazirlər Kabinetinin 2007-ci ilin fevralında təsdiq etdiyi yeni qanun layihəsində neft gəlirlərinin İrəkin 18 bölgəsi arasında (əhalinin sayından asılı olaraq) bölüşdürülməsi nəzərdə tutulur. Qanun layihəsi parlamentə ratifikasiya edilməlidir.

Azərbaycanda da neft gəlirlərinin bir qisminin səmərəsiz istifadəsi və ya mənimsənilməsi riskləri vardır¹⁰:

- böyük gəlirlərinin idarəçiliyi üzrə təcrübənin azlığı;
- qanunvericilikdəki çatışmazlıqlar;
- qeyri-hökumət opponetlik institutlarının (siyasi partiyalar, QHT-lər, müstəqil KİV-lər) zəifliyi;
- digər hakimiyyət qollarının icra hakimiyyətindən asılılığı;
- yaxşı idarəçilik prinsiplərinin tam oturmaması;
- HPBS-lərdəki ARDNŞ-nin iştirakında maraqlar konfliktli;
- sair.

Keçmiş SSRİ məkanında da neft gəlirlərindən bir qisminin əhaliyə paylanması müzakirələr mövzudur. Misal üçün, Qazaxıstanın “Naqız Ak Jol” partiyası və “Ədalətli Qazaxıstan” hərəkatının seçki

proqramlarında neft gəlirlərinin qismən əhaliyə paylanması niyyətləri göstərilmişdir¹¹. Rusiyada da ekspertlər və siyasətçilər arasında belə rəydə olanlar az deyil.

Azərbaycanda neft gəlirlərinin qismən də olsa əhaliyə birbaşa paylanması ilə əlaqədar fikrimizcə, aşağıdakı suallar maraq kəsb edir:

- paylanan vəsaitlər yalnız neft gəlirlərinin idarə edilməsi nəticəsində əldə edilən dividendlər olmalı, yoxsa gəlirlərin özü də?
- paylanan vəsaitlərin illər üzrə miqdarı nə qədər ola bilər?
- paylama texniki baxımdan mümkündürmü?

Alyaska vətəndaşlarına¹² yalnız dividendlər hesabına pullar paylanır. Və dividendlərin həcmindən asılı olaraq son illərdə hər vətəndaşa \$1000 civarında qazanc çatıb. Hesablamalarımız göstərir ki, 2008-2017-ci illərdə illik AÇG yatağı üzrə əldə edilən gəlirlərin yerləşdirilməsindən qazanan dividendlər 10%-a yaxın olarsa (Alyaskada təxminən bu qədərdir) və dividendlərin yarısı əhali arasında paylanarsa hər vətəndaşımıza (böyükü-kiçik) düşən pay 70-130 ABŞ dolları arasında ola bilər. 4 nəfərlik ailənin illik nəgd neft gəliri 280-520 ABŞ dolları ola bilər. Gördüyümüz kimi, elə də böyük pullar deyil. Sovet vaxtı ilin sonunda müəssisələrin əksəriyyətində 13-cü əmək haqqı verilirdi və qeyd etdiyimiz məbləğ buna yaxın bir şey ola bilər. Çox olmasa da, yəqin ki, bu məbləğ vətəndaşlarımızın çoxuna ən azı sağlamlıq və istirahətin təmin edilməsinə imkan yaradacaq.

Lakin, neft gəlirlərinin bir qisminin əhaliyə paylanması modelləri yalnız qeyd etdiyimizlə məhdudlaşmır. Müxtəlif modellər

⁸ <http://www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/508/47535/>

⁹ <http://www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/508/47535/>

¹⁰ Azərbaycanın neft gəlirləri: səmərəsiz istifadə risklərinin azadılması yolları. Sabit Bağirov, 2006

¹¹ <http://zonakz.net/articles/4print.php?artid=14772>

¹² Alyaskanın əhalisinin sayı Azərbaycan əhalisi sayından təxminən 13 dəfə azdır

mövcuddur. Misal üçün, bir model də həm dividendlər həm də birbaşa gəlirlər üzərində qurula bilər. Hesablamalar göstərir ki, 2008-2017-ci illərdə xam neftin dünya bazasında qiyməti \$65 civarında olarsa, Azərbaycanın yalnız mənfəət neftindən gəliri hər il 10-20 mlrd ABŞ dolları həcmində olacaq (2008 – 10.5; 2009 – 13.5; 2010 – 20.3; 2011 – 20.1; 2012 - 19.6; 2013 - 18.7; 2014 – 17.1; 2015 – 15.3; 2016 – 12.8; 2017 – 10.9). Bu gəlirlərin də bir qismi paylanma üçün istifadə edilərsə vətəndaşlarımızın illik payı xeyli artırıla bilər.

Hesablamalar göstərir ki, AÇG yatağı üzrə sazişin sonuna, yəni 2024 – cü ilin sonuna qədər yalnız Azərbaycanın payına düşən mənfəət neftinin satışından (neft bugünkü qiymətləri qalarsa) azı 200 mlrd. ABŞ dolları toplana bilər. Təbii ki, xərclənməzsə. 17 il ərzində, 2008-2024 illərdə hökumətin illik xərcləri orta hesabla 3 mlrd. olarsa, 2024-cü ilə toplam vəsaitin həcmi 150 mlrd. civarında ola bilər. Əgər bu illərdə 50 mlrd. ABŞ dolları əhaliyə paylanarsa 2024-cü ilə qalan toplam vəsait 100 mlrd ABŞ dolları ola bilər. 50 mlrd. ABŞ dollarının əhaliyə paylanması isə o deməkdir ki, bu illər ərzində hər bir vətəndaşımız (böyükü-kiçikli) təxminən 6 min ABŞ dollarına sahib olacaq.

2024-cü ilə qədər 200 mlrd. ABŞ dollarının yarısı dövlət investisiyalarına və vətəndaşlara paylamaq üçün ayrılırsa, qalan 100 mlrd. ABŞ dollarının uğurlu idarəçiliyi nəticəsində 10% həcmdə illik dividendlər həm inflyasiyanı kompensasiya etmək, həm də bir hissəsi vətəndaşlara paylamaq üçün istifadə edilə bilər.

Təkrarən qeyd edək ki, mümkün paylama modelləri çoxdur. Burada göstərilən variant yalnız imkanları nümayiş etdirmək məqsədi daşıyır. Ümumiyyətlə gözlənilən neft gəlirləri tək birbaşa paylanma deyil,

digər sosial yönü proqramların gerçəkləşdirilməsi üçün də istifadə edilə bilər:

- vətəndaşların gəlir vergisindən azad olması (Kuveytdə olduğu kimi);
- 2008-2017 – ci illər arasında (və ya daha uzun müddətdə) mənfəət vergisinin ...%-a endirilməsi;
- sadələşdirilmiş vergi dərəcəsinin daha da endirilməsi;
- ipoteka krediti faizinin endirilməsi;
- hər doğulan uşağa görə \$..... müavinət;
- pulsuz tibbi müayinə;
- xaricdə təhsil alanlar üçün təhsil haqqlarının ödənilməsi və
- sair.

Paylanmanın əleyhinə olanlar həm hökumət nümayəndələri, həm qeyri-hökumət siyasi və ictimai qurumlarının nümayəndələri, müstəqil ekspertlər və hətta vətəndaşlar arasında az deyil. Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondunun sifarişi ilə 2006-cı ilin sonunda keçirilən sosioloji sorğunun anketində belə bir sual da olub: “neft gəlirlərinin xərclənməsi istiqamətlərindən Siz hansını dəstəkləməyə hazırsınız”. Bu suala 14 cavab variantı təklif edilmişdir və iştirakçıların (1000 nəfər) yalnız 39.3%-i neft gəlirlərinin birbaşa əhaliyə paylanmasına tərəfdar çıxmışlar. Ən çox tərəfdarı olan xərclər istiqamətləri isə “ordunun gücləndirilməsi” – 70.2%, “yeni iş yerlərinin açılması” – 65.1% olmuşdur.

Neft gəlirlərinin əhaliyə paylanmasının ələhdarları aşağıdakı dəlilləri qeyd edirlər:

- əhaliyə paylanan pul makroiqtisadi sabitliyi poza bilər;
- əhaliyə paylanan pul daha çox idxalı təşviq edəcək, nəinki yerli istehsalı;
- paylanma yeni korrupsiya və mənim-səmə halları ilə müşayiət ediləcək;
- paylama texniki baxımdan mümkün deyil;
- insanlar tənbelləşək.

Birinci dəlilə dair əvvəla qeyd edə bilərik ki, paylanan vəsaitlər elə də böyük həcməldə olmayacaq ki, makroiqtisadi sabitliyi pozsun. Əlbətdə müəyyən səviyyədə inflyasiyanın artmasını təşviq edə bilər, lakin bunun qarşısı dövlət xərclərinin artım templərini bir qədər azaltmaqla və digər tərəfdən xarici ticarətin liberallaşdırılması ilə alınə bilər.

İkinci dəlilə gəldikdə isə onu qeyd edə bilərik ki, yerli istehsalı təşviq etmək üçün hələ çox böyük rezervlər var ki, bunların işə salınması gözlənilən təhlükəni tamamilə aradan qaldıra bilər.

Üçüncü dəlili Azərbaycanda nəzərə almaq mümkün deyil. Çox güman ki, vəsaitlərin bir qismi mənimsəniləcək. Bu qismin mümkün qədər kiçik olması üçün şəffaflıq təmin edilməlidir və hərtərəfli düşünülmüş mexanizmlər və proseslər ciddi ictimai nəzarətdə olmalıdır.

Paylamanın texniki baxımdan mümkünlüyü özəlləşdirmə çəklərinin demək olar ki, müvəffəqiyyətlə paylanması təcrübəsi ilə təsdiqlənir. Pulların paylanması qeyri nəğd şəkildə aparıldığına görə texniki baxımdan özəlləşdirmə çəklərinin paylanmasından daha asan prosesdir.

İnsanların tənbelləşməsi. Bu dəlili çətin ki, ciddi saymaq olar. Çünki neft gəlirlərindən bir qisminin paylanması bir çox vətəndaşlarımızın durumunu yalnız bir qədər yaxşılaşdırə bilər. Paylanan vəsaitlər o səviyyədə olmayacaq ki, kimsə əmək fəaliyyətindən imtina edə bilsin. İşləmək onsuz da lazım olacaq.

Son söz olaraq qeyd etmək istərdim ki, bütün deyilənləri nəzərə alaraq neft gəlirlərinin bir qisminin əhaliyə paylanması üzərində ciddi düşünməyə dəyər.

EKSPERTLƏRİN RƏYİ EKSPERTLƏRİN RƏYİ EKSPERTLƏRİN RƏYİ

Əli Məsimov,
Milli Məclisin üzvü

Millət vəkili Əli Məsimovla müsahibə

Sual: Əli bəy, belə bir beynəlxalq praktika mövcuddur ki, bəzi neft ölkələrində neft gəlirlərinin bir hissəsi əhali arasında bölüşdürülür. Azərbaycanda belə bir praktikanın təklif edilməsinə Siz necə baxırsınız?

Cavab: Beynəlxalq praktikada bir sıra ölkələr - Küveyt, Səudiyyə Ərəbistanı, nisbətən Alyaskanı da ora qoşmaq olar - neft gəlirlərinin paylanması istiqamətində müəyyən praktikaya malikdir. Amma əksər ölkələr birbaşa neft gəlirlərinin paylanması yox, dolayı yolla neft gəlirlərinin əhaliyə çatması modelindən istifadə edir. Neft ölkəsi adlanan ölkələrə nəzər yetirdikdə görə bilirik ki, dolayı yolla neftin əhalinin güzəranına təsiri mexanizmindən istifadə edənlərin sayı bilavasitə birbaşa həmin vəsaiti verənlərin sayından çoxdur. Burada qeyri-adi bir şey yoxdur. Obyektiv reallıq bunu diqtə edir. Ona görə ki, 1970-ci ildən 90-cı ilədək, bəl-

kə də hələ XX əsrin sonunadək olan dövrdə 100-ə yaxın ölkənin iqtisadiyyatında gedən tendensiylərin, iqtisadi nəticələrin sosial proseslərə təsirinin çoxfaktorlu prinsiplər əsasında öyrənilməsi belə nəticəyə gətirib çıxarıb ki, ərazisində neft, qaz, qızıl, gümüş və digər faydalı qazıntılar, sərvətlər olan ölkələrlə müqayisədə ərazisində belə sərvətlər olmayan ölkələr daha sürətlə inkişaf edir, daha ciddi nəticələr əldə edir. Ona görə ki, dünyada çox sərvət var, amma birnömrəli sərvət insandır. Həmin ölkələr insan sərvətindən, intellektual potensialdan səmərəli istifadə modeli üzərində öz işini qurur və daha ciddi nəticə göstərir.

Neft ölkələrinə nisbətə yenə maraqlı bir məqam vardır. Tarix göstərib və praktika bunu dəfələrlə əsaslandıraraq sübut edib ki, ərazisində neft, qaz və digər sərvətlərin olub-olmamasından asılı olmayaraq, həmin ölkələrin özləri də neftin hesabına yox, dövlətinin, cəmiyyətinin və biznesin xüsusi effektiv optimal kombinasiyasını quran zaman daha böyük nəticələr əldə edir. Bunu biz Norveçin timsalında daha əsaslı surətdə görürük. Əgər bu dövlətin, cəmiyyətin və biznesin optimal nisbətində demokratik prinsiplər, iqtisadi azadlıqlardan doğan prinsiplər əsasında öz işini qurmayanda artıq deməli Nigeriya alınır. Yəni adambaşına düşən ümumi daxili məhsulun nisbətində, son illərin rəqəmlərinə görə, Ni-

geriyada adambaşına düşən ümumi daxili məhsulun səviyyəsi 500 dollardırsa, Norveçdə bu, az qala 40000 dollara çatır. Nigeriyada neft hasilatının Norveçdən heç də az olmamasına baxmayaraq, adambaşına düşən ümumi daxili məhsula görə o, Norveçdən 80 dəfə geri qalır. Əgər bu, artıq reallıqdırsa, deməli, vətəndaş cəmiyyəti qurmadan, ümumi dövlət qurmadan və demokratik prinsipləri həyatımızın normalarına çevirmədən, bilavasitə milli dəyərlərimizi inkişaf etdirib demokratik prinsiplərə çevirmədən Yaponiyada olduğu kimi, onları birləşdirərək yeni bir modeli, daha ciddi bir modeli ortaya qoyub və bu zaman neft vəsaitindən istifadə etməklə, innovasiya xarakterli modelə keçməyi mən Azərbaycan üçün daha üstün hesab edirəm. Niyə? Sovet sisteminin dağılmasında rolu olan adamlardan biri də mənim olmağıma baxmayaraq, yenə də insafla onu demək lazımdır ki, ideologiya işləməyən yerlərdə sovet təhsil sistemi çox güclü sürətlə intellektual potensial yaradıb. İkinci tərəfdən, vətəndaş yarada bilməyib, təbəə yaratdığına görə biz bu gün çətinlik çəkirik.

Təhsilimizdəki problemlərdən asılı olmayaraq, Azərbaycan gənci inkişaf etmiş ölkələrin dünyada məşhur olan universitetlərində oxuyan zaman, heç də yerli gəncdən geri qalmır. Bu, Amerika Birləşmiş Ştatlarında da özünü göstərir, Avropa ölkələrində də özünü göstərir, Türkiyədə də, Rusiyada da özünü göstərir. Deməli, Azərbaycan gəncinin intellektual problemi yoxdur. Amma xeyli xalqlar vardır ki, mən onları heç də təhqir etmirəm, intellektual cəhətdən ciddi problemləri var. Deməli, bizim intellektual problemimiz yoxdursa, niyə biz innovasiya xarakterli modelə getməyək? Niyə həmin neft dollarlarının bir tərəfdən sosial prosesləri tənzimləməklə həddindən artıq ağır yaşayanların sosial müdafiəsinin təmin edilməsinin etibarlı mexanizmini qurma-yaq? İntellektual potensialımızdan istifadə etməklə 10 dəfə, 100 dəfə çox qazanmayaq?

Mən hesab edirəm ki, neftdən gələn gəlirlərin bir hissəsini yaxşı qurulmuş ünvanlı sosial yardım mexanizminə cəlb etmək olar. Çünki rəsmi statistika Azərbaycanda yoxsulların sayının 20% civarında olduğunu bildirir. Enerji daşıyıcılarının qiyməti qalxandan sonra bu sahədə əlavə sualların yaranıb, həmin rəqəmə düzəliş etməyə ehtiyacın olmasına baxmayaraq yenə də kontrol rəqəm kimi həmin 20%-i götürsək bu, 1,7 milyon nəfərdən artıq əhəlinin yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə yaşaması deməkdir. Bəs ünvanlı sosial yardım nə qədər əhaliyə verilir? İki yüz qırx min nəfərə. Bunu böləndə heç 15% alınmır. Bəs 85%-in təminatı nə vaxt olacaq?

Deməli, bu mexanizm təkmilləşdirilməli, bilavasitə aşağı təbəqənin güzəranının heç olmasa minimum istehlak büdcəsi səviyyəsinə çatdırılması istiqamətində işləri sürətləndirməkdən ötrü neft vəsaitindən istifadə etmək olar. Amma vəsaiti ucdan tutma hamıya verəndə, burada varlısı da, ortababı da, yoxsulu da alacaq, bu isə ciddi inflyasiya mənbəyidir.

İndiki dövrdə çox aydın surətdə görünür ki, yaxın illərdə Azərbaycanın ən ciddi problemlərindən biri holland sindromunun Azərbaycan sayacağı təzahürü olacaq. Onların içərisində də inflyasiyanın artması və manatın kursunun qalxması çox ciddi xarakter daşıyacaq. Hökumət ciddi tədbirlər görə bilməsə, intervensiya ilə sterilizasiya arasındakı makroiqtisadi dilemmadan çıxma bilməyəcək. Çıxa bilmədikcə, inflyasiya artdıqca, həmin pulun o illərdə verilməsi əlavə inflyasiya mənbəyidir ki, bu qısa müddət ərzində əgər, deməli, manatın kursu da qalxırsa, yerli istehsal stimullaşdırılmır, yerli istehsal boğulur, idxal stimullaşdırılır. Deməli, biz həmin üsulla idxalı stimullaşdıracağıq. İndi dünyada olan iqlim qurşaqlarının 90%-i Azərbaycanda ola-ola, biz Argentinadan alma gətiririksə, mən qorxuram ki, bir müddətdən sonra qonşu

ölkələrdən kartof da gətirməyə başlayacağıq.

Amma hər şeyi, bu proseslərin hamısını biz elmi cəhətdən əsaslandırılmış məcrada qur-saq, görəcəyik ki, yaxın illərdə Azərbaycanın kənd təsərrüfatını 10%-dən yüksək templərlə artırmaqdan ötrü hər il orta hesabla, səmərəli istifadə etmək şərtiy-lə, 400-500 milyon yeni Azərbaycan manatı tələb olunur. Beləliklə, 2,5-3 milyard dollar vəsait qoymaqla ekstensiv üsuldan intensiv üsula keçmək mümkündür və beləliklə də, kənd təsərrüfatını keyfiyyətcə yeni bir mərhələyə qaldırmaq olar. Çünki ötən il kənd təsərrüfatında rəsmi statistika üzrə cəmi 0,9%, yəni 1%-dən də az artım olub. Bu, o deməkdir ki, artım ümumiyyətlə olmayıb və bir sıra məhsullar üzrə çox kəskin sürətdə enmələr olub. Bu, özü də müəyyən dərəcədə holland sindromunun Azərbaycanda artıq göstəricilərindən biridir. Statistika nə qədər bəzəse də, hökumətin hesabatlarında ayrı-ayrı hökumət nümayəndələri özlərinə nə qədər təskinlik versələr də, iki dəfə iki dördüdü, məhz kənd təsərrüfatında vəziyyətin bu cür acınacaqlı hala gəlib çıxması bilavasitə ekstensiv resursların bitməsinə və bundan sonra kənd təsərrüfatının yalnız intensiv resurslar əsasında inkişafının mümkünlüyünü diqtə edir. Belə bir şəraitdə, necə deyərlər, cəmiyyət qanunları da təbiət qanunları kimi bir şeydir və onları nəzərə almayanda cəzalandırır. Deməli, mütləq nəzərə almaq lazımdır ki, yaxın 5-6 ildə Azərbaycan kənd təsərrüfatına investisiya tələbatı səviyyəsində investisiya qoyulsun və həm də ondan səmərəli istifadə edilməklə bilavasitə kənd təsərrüfatı böhrandan çıxarılır və onun əsasında artıq emal sənayesi, yüngül və yeyinti sənayesi inkişaf etməyə başlayır. Bundan sonra isə mərhələlərlə biz başqa sahələrdə çıxırıq.

Mən bu məsələni bu cür qoyuram ki, deməli, artım tempi yüksəldikcə risklər də artır. Əgər biz bunu nəzərə almasaq, bir müddət-

dən sonra neft bumu bitəndən sonra biz xeyli dərəcədə ciddi problemlərlə rastlaşmağa başlayacağıq, məsələn, təkcə ixracın strukturuna baxmaq kifayətdir, orada neft, bir sıra digər xammallar və xammaldan alınan yarımfabrikatlar, müəyyən materiallardır. Son məhsul, demək olar ki, yox dərəcəsindədir, elmtutumlu məhsul isə ümumiyyətlə yoxdur. Əgər bir ölkənin ixracında elmtutumlu məhsulun xüsusi çəkisi heç bir faiz təşkil etmirsə, bu hökumət oturub əməlli-başlı fikirləşməlidir və indiki siyasəti innovasiya xarakterli siyasət relsinə keçirməlidir.

Azərbaycanda 35%-ə yaxın illik artım var. Əlbəttə ki, onun xeyli hissəsi neftlə bağlıdır. Amma neftlə bağlı olmayan artım da var. O artım MDB-nin orta göstəricisindən yüksəkdir. O artımı mütləq rəqəmə çevirəndə 4 milyard yeni Azərbaycan manatından çox olur. Bəs onda, gəlin araşdıraq ki, həmin 4 milyard yeni yaranan dəyərdə 20% varlı və ortabab hesab olunanların payı nə qədərdir, 20% yoxsul hesab olunanların payı nə qədərdir? Bax, bu rəqəm reallığa çıxan zaman görəcəyik ki, neft gəlirləri mexaniki sürətdə bölünəndə sadəcə kiminsə 1 kq artıq ət alması, özü də yerli istehsal malının yox, xaricdən 1 kq artıq ətin, ya 1 kq almanın, armudun gəlməsindən başqa heç nəyə nail ola bilməyəcəyik. Amma həddindən artıq həyatın dibinə gedib çıxmış, doğrudan da deqradasiya səviyyəsinə düşmüş ailələrin sosial müdafiəsini təmin etməklə ordan biz yeni işçi qüvvəsinin formalaşmasına çıxma biləcəyik.

Bir tərəfdən bu üsulla biz başqa elementləri hərəkətə gətirə biləcəyik. Başqa elementlər ondan ibarətdir ki, bilavasitə iqtisadiyyat da daxil olmaqla cəmiyyətin və həyatın hər tərəfində islahatlar aparmaqla da biz neft gəlirlərinin bölgüsündə müəyyən dərəcədə ədalət prinsipini təmin edə bilərik. Digər tərəfdən isə vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi də önəmli amildir.

Müəyyən dərəcədə vergi yükünün azaldılması, kiçik və orta biznesin inkişafı üçün sözdə yox, işdə etibarlı bir mexanizmin yaradılması, həm mərkəzləşdirilmiş qaydada, həm də kiçik padşahların regionlarda təşkil etdiyi inhisarçılığın aradan qaldırılması, məmur özbaşınalığının aradan qaldırılması, iqtisadi azadlıqların sözün həqiqi mənasında Azərbaycan həyatına tətbiqinin genişləndirilməsi, qanunla qadağan olunmayan bütün sahələrdə Azərbaycan vətəndaşının çalışması, işləməsi, təşəbbüs göstərməsi üçün şəraitin yaradılmasının özü, dediyim

kimi, dolayı yolla həmin neft gəlirlərinin ədalətli bölgüsünün bir mexanizmini formalaşdırmış olar.

Bütövlükdə təbii ki, islahatlardan qaçmaq mümkün deyil, çünki, bayaq qeyd etdiyim kimi, bizdə vətəndaş cəmiyyəti qurulmalıdır, bizdə hüquqi dövlət qurulmalıdır, demokratik prinsiplər həyatımızın normalarına çevrilməlidir, milli dəyərlərimiz prioritetlərimizə çevrilməlidir ki, sözün həqiqi mənasında neft gəlirlərindən tam ideal şəkildə ədalətli istifadə edək.

Qubad İbadoğlu,
İqtisadi Tədqiqatlar
Mərkəzinin Sədri

Neft gəlirlərinin paylaşdırılmasının dünya təcrübəsindən (Səudiyyə Ərəbistanı, Küveyt, Alyaska ştatı və s.) çıxış edərək həmin praktikanın Azərbaycanda olduğu kimi tətbiqi fikirlərini bölüşdürürəm. Fikrimi aşağıdakı əsaslarla varlı və yoxsul təbəqənin timsalında ayrıca olaraq arqumentləşdirmək istərdim.

Əvvəla, Azərbaycan cəmiyyətində mövcud olan qeyri-bərabərlik bu fəaliyyətdən pay götürəcək varlı təbəqənin həyat səviyyəsində əhəmiyyətli dəyişikliyi şərtləndirməyəcək, çünki, onların ifrat gəlirləri fonunda bu pay cüzi məbləğlərlə ifadə olunacaq və əhəmiyyətsiz ödənişə çevriləcək. İkincisi, bu təbəqənin varlanmasında onsuz da neft gəlirlərinin əhəmiyyətli rolu olub. Onlar cəmiyyətdə mövcud olan korrupsiya və qeyri-şəffaf mühit şəraitində indiyə qədər neft gəlirlərindən dolayı yolla olsa da, bəhrələnilər və belə davam edərsə bundan sonra

da bəhrələnəcəklər. Bu şəraitdə neft gəlirlərindən dolayı yolla pay götürən təbəqəyə birbaşa olaraq əlavə payın ayrılması ədalətli bölgü sayıla bilməz.

Yoxsul təbəqəyə gəlincə, onların neft gəlirlərindən bəhrələnməsi üçün müxtəlif vasitələr düşünmək olar və bundan iki istiqamətdə səmərə də əldə etmək mümkündür. Bu fəaliyyət birincisi, həyat şəraitinin yaxşılaşmasına, ikincisi isə hökumətə etimadın artırılmasına gətirib çıxara bilər. Lakin hazırkı iqtisadiyyatda mövcud olan inflyasiyayaradıcı amillərin fəallaşması yoxsullar üçün inflyasiya səviyyəsini daha çox artırma bilər. Belə ki, ünvanlı sosial yardım proqramının monitorinqi məqsədilə İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzinin Aran-Qarabağ bölgəsində apardığı sorğunun nəticələri göstərdi ki, ünvanlı sosial yardımlar insanların ən zəruri ehtiyaclarının qarşılama baxımından onların yaşayış səviyyəsinə elə də böyük dəyişikliklər gətirməyib. Sorğu iştirakçılarının hamısı birmənalı olaraq qeyd edib ki, onlar aldığı yardımlar hesabına 4-5 adda ən vacib gündəlik ərzaq ehtiyaclarını ödəyə biliblər.

Odur ki, bu prinsiplə bölüşdürülən neft pullarının da böyük hissəsinin birbaşa istehlaka, xüsusilə də ərzağa yönəldiləcəyi və nəticədə də bu yolla əsas istehlak mallarının qiymətinin daha da bahalaşacağı şübhə doğurmur.

Eyni zamanda sosial müdafiə və sosial təminat sisteminin bütün elementləri mükəmməl şəkildə işləməyənədək onun ayrıca götürülmüş hansısa bir forması vasitəsilə yoxsul təbəqələrin effektiv sosial müdafiəsinin təmin olunması real deyil. Belə ki, həmin sorğunun nəticələrinə görə, respondentlərin 25 faizi aldıkları yardımları sağlamlıqla bağlı problemlərinin həllinə yönəldiblər. Bunun əsas səbəbi ölkədə icbari tibbi sığorta mexanizminin yoxluğu. Adıçəkilən mexanizmin olmaması üzündən istənilən sosial yardımın təyinatı dəyişir, mahiyyəti isə təhrif olunur. Bu baxımdan sosial müdafiə sisteminin indiki şəraitində neft gəlirlərindən ayrılan payın hətta ünvanlı olsa belə effekti az ola bilər.

Fikrimcə, neft gəlirlərinin əhali arasında paylanmasına təsir göstərən əks arqumənlərdən biri də bu halda hökumətin arxayınlaşması və islahat təşəbbüslərinin reallaşdırılmasında marağının aşağı düşməsi, cəmiyyətin isə tənbelləşməsi ola bilər.

Digər tərəfdən neftin həmçinin gələcək nəsillərə məxsus olduğunu əsas götürsək, onların da haqqı olduğu vəsaitin bu gün paylaşırlaraq birbaşa istehlaka yönəldilməsi ədalətsizlik olardı.

Ona görə də mən neft pullarının nə əhali arasında bölüşdürülməsinin, nə də ki, indiki kimi iri investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilməsinin tərəfdarı deyiləm, çünki iri investisiya layihələri, xüsusilə də neft pulları hesabına tikilən infrastruktur obyektləri neft pulları tükənən zamanda da əsaslı təmir və istismar xərcləri tələb edəcək ki, bu da son nəticədə zamanında dövlət üçün əlavə maliyyə yükü yaradacaq.

Mən bununla heç də postsovet dövründən qalmış əsas fondların yeniləşməsinə qarşı çıxmıram, amma hesab edirəm ki, özəl sektorun neft pulları hesabına müxtəlif yollarla stimullaşdırılmaqla bu prosesə cəlb olunması hesabına daha çox səmərə əldə oluna bilər.

İncilab Əhmədov,
İctimai Maliyyənin
Monitorinq
Mərkəzinin direktoru

Neft Fondundan əhaliyə birbaşa ödəmələrin təşkili praktikası Azərbaycanda səmərəli görünür

Son zamanlar əsasən Alyaska təcrübəsini əsas gətirərək bir sıra ekspertlər Azərbaycanda da bunun mümkün və faydalı olacağını hesab edirlər. Fikrimcə, bu təcrübə həm tətbiq edilən digər ölkələrdə, həm də Azərbaycanda neft gəlirlərinin ən

səmərəli istifadə istiqaməti sayıla bilməz. Digər prioritet istiqamətlərlə yanaşı, əhaliyə birbaşa pul ödənişi mexanizmi nəinki səmərəsiz görünür, hətta ümumilikdə bu gəlirlərin ölkənin perspektivi naminə istifadəsi ideyasının devalvasiya edilməsinə gətirib çıxara bilər.

Neft gəlirlərinin səmərəli istifadəsi əsas etibarı ilə aşağıdakı prinsipləri özündə ehtiva etməlidir:

1. Bu gəlirlər əsas etibarı ilə ayrı-ayrı kateqoriyalı təbəqənin və yaxud sahənin üstünlüyünün təmin edilməsinə yox, iqtisadiyyatın rəqabətyönümlüyünün artırılmasına və davamlılığına xidmət etməlidir. Əgər belə istisna varsa. O, ki-fayət qədər əsaslandırılmalıdır. (Məsələn, ARDNF-nun vəsaitinin, bir qayda olaraq, hər il müəyyən məbləğinin qaç-

qın və köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilməsi).

2. Bu gəlirlər elə istifadə edilməlidir ki, iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən bazar prinsiplərinə və ondan irəli gələn rəqabət şəraitinin hamı üçün eyni olmasının pozulmasına gətirib çıxarmasın.

3. Bu gəlirlər hökumətin müəyyənləşdirdiyi prioritetlərin realizasiyasına xidmətçi rolunu oynamalıdır.

4. Bu gəlirlər ölkənin iqtisadi fəal əhəlisinin digər millətlərlə müqayisədə rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə, başqa sözlə, onların nisbətən münbit şəraitdə yaşayıb işləməsi zəminində iqtisadi mübarizlik əmsalının zəifləməsinə gətirib çıxarmamalıdır.

5. Bu gəlirlər əhəlinin yaşayış səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılması üçün hökumətə ünvanlanacaq tələbin neft pulları hesabına səngiməsinə gətirib çıxarmamalıdır.

Yuxarıda qeyd edilənləri əsas götürərək Neft Fondunun vəsaitinin bir hissəsinin əhaliyə birbaşa ödənilməsi aşağıdakı neqativ fəsadlara gətirib çıxara bilər:

1. İqtisadiyyatın və investisiya qoyuluşunun qanunauyğunluğunun əksinə olaraq bölünmüş, nisbətən kiçik həcmli pay vəsait yatırımı baxımından əldə oluna biləcək xeyirin azalmasına gətirib çıxaracaq.

2. Ayrı-ayrı fərdlərin cari sosial problemlərinin həllinə yönələcək bu vəsait əslində bu problemlərin köklü həllinə yox, onların yenidən təkrarlanmasına gətirib çıxaracaq.

3. Adambaşına düşən neft hasilatına görə dünyada 29-cu yeri tutan ölkə kimi bu vəsait hər bir vətəndaşın istehlak zənbilində və depozit çantasında elə bir təsirli rol oynamayacaq.

4. Ödəniləcək vəsaitin müəyyən hissəsi dövriyyə bazarına daxil olan kimi onsuz da gərgin olan makroiqtisadi və maliyyə tarazlığı problemi bir qədər də ağırlaşacaq.

5. Bu vəsaitin toxunulmaz depozit kimi banklarda xüsusi hesabda saxlanması həmin vəsaitin səmərəsiz istifadəsi deməkdir. Zəngin və çeşidli maliyyə və qiymətli bazar alətləri olmayan şəraitdə bu vəsaitin fərdlər tərəfindən yaxın dövr üçün istifadəsinə qadağa qoyulması elə onun ARDNF tərəfindən xarici banklarda depozit kimi qoyulmasından heç nə ilə fərqlənməyəcək. Əksinə getdikcə təcrübə toplayan Fond üçün vəsaitin dünya qiymətli kağızlar bazarında idarə edilməsi daha real görünür.

Beləliklə, bütün bunları nəzərə alaraq, Neft Fondunun vəsaitinin institusional səviyyədə daha səmərəli və ən əsası şəffaf idarə edilməsi indiki şəraitdə daha məqsədəuyğun görünür.

AZƏRBAYCAN: NEFT GƏLİRLƏRİ VƏ ONLARIN XƏRCLƏNMƏSİ İLƏ BAĞLI ƏHALİNİN GÖZLƏNTİLƏRİ

2006-cı ilin son on günlükündə «Puls-R» sosioloji xidmət (elmi rəhbər - Rasim Musabəyov) tərəfindən omnibus tədqiqatı aparılmışdı. Neft gəlirləri və onların hökumət tərəfindən xərclənməsi barədə ictimai rəyin müəyyənəşdirilməsi həmin tədqiqatın bir hissəsi olmuşdu. Bu tədqiqat Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondunun sifarişi əsasında aparılmışdır. Və bu sifarişin verilməsi ABŞ-ın Avrasiya Fondunun maliyyə dəstəyi nəticəsində mümkün olmuşdur.

Cəmi 1000 nəfər sorğulanmış və bunların seçimi "təsadüflər" prinsipi əsasında aparılmışdı. Seçim 18 və daha yuxarı yaşlı vətəndaşlar arasında respondentlərin yaşayış yeri üzrə həyata keçirilmişdi. Sorğu 15 rayonda - Lənkaran, Lerik, Siyəzən, Dəvəçi, Şəki, Oğuz, Xanlar, Ağstafa, Samux, Xızı, Neftçala, Tərtər, Ağcabədi, Ağsu və Göyçay rayonlarında, 12 şəhərdə – Bakı, Lənkaran, Liman, Şəki, Gəncə, Ağstafa, Əli-Bayramlı, Biləsuvar, Bərdə, Yevlax, Zərdab və Kürdəmir şəhərlərində keçirilmişdi.

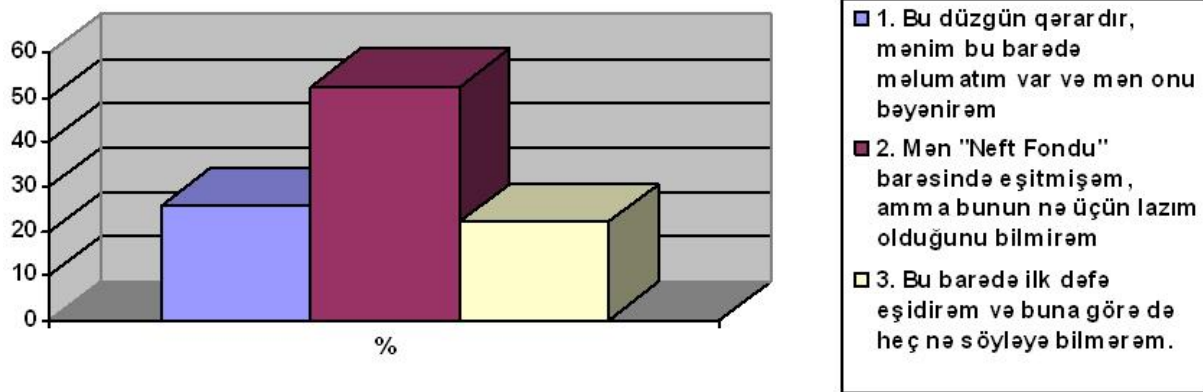
Tədqiqat vahidləri (respondentlər) müəyyənəşdirildiyi zaman 1999-cu ildə əhalinin siyahıya alınmasının son nəticələrindən alınan və Azərbaycan Respublikasını səciyyələndirən əsas demoqrafik parametrlərə (cins, yaş, təhsil, sosial status) həmin vahidlərin mütənasib uyğun olmasına imkan dairəsində riayət olunmuşdu. Aşağıda sosioloji sorğunun yekun göstəriciləri, diaqramlar və onların şərhı verilir.

1. Azərbaycanın neft gəlirlərinin əksər hissəsi xüsusi Neft Fondunda toplanır. Siz bununla bağlı nə düşünürsünüz?

		Miqdar	%
1	Bu, düzgün qərardır, mən bunu bilirəm və bəyənirəm	256	25,6
2	Mən Neft Fondu barəsində eşitmişəm, amma bunun nə üçün lazım olduğunu bilmirəm	524	52,4
3	Bu barədə ilk dəfə eşidirəm və buna görə də heç nə söyləyə bilmərəm	220	22,0
	Cəmi	1000	100

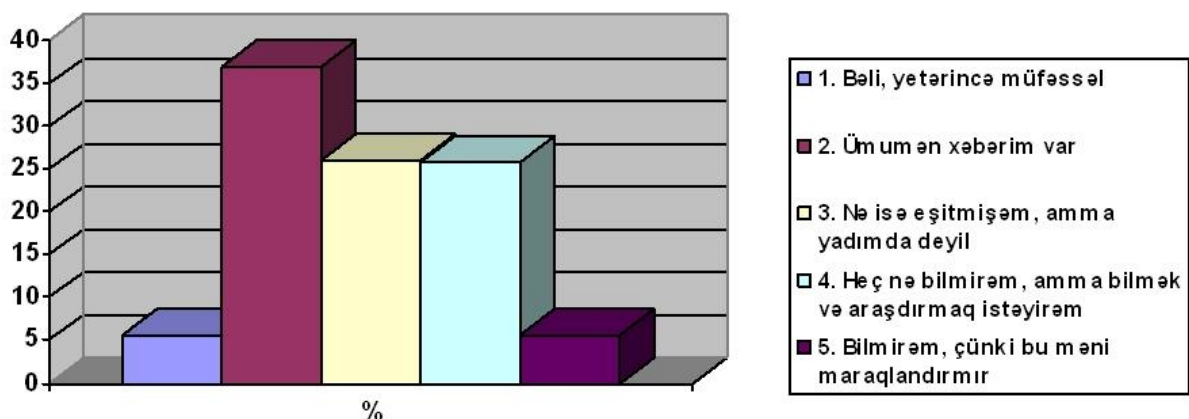
Belə bir fakt diqqəti cəlb edir ki, respondentlərin təxminən dördü biri Neft Fondunun mövcudluğu barəsində sorğunun gedişi ərzində ilk dəfə eşidirdi, respondentlərin yarısı isə ölkədə bu cür fondun mövcudluğu barədə bilirdi, amma onun təyinatı və fəaliyyəti barədə heç bir

təsəvvürü yox idi. Amma belə bir işin Azərbaycan üçün yeni olduğu, elə beynəlxalq aləmdə də xüsusi neft fondlarının yaradılması təcrübəsinin yalnız məhdud sayda ölkələrdə mövcudluğu nəzərə alınarsa, belə bir fakt müsbət sayıla bilər ki, bu sual respondentlərin böyük hissəsi üçün tam gözlənilməz olmayıb və insanlar müvafiq məlumatı qavramağa hazırdırlar.

2. Siz bu il neft gəlirlərinin necə xərcləndiyi barədə hər hansı bir məlumata maliksinizmi?

		Miqdar	%
1	Bəli, yetərinə müfəssəl	56	5,6
2	Ümumən xəbərim var	370	37,0
3	Nə isə eşitmişəm, amma yadımda deyil	260	26,0
4	Heç nə bilmirəm, amma bilmək və araşdırmaq istəyirəm	258	25,8
5	Bilmirəm, çünki bu məni maraqlandırmır	56	5,6
	Cəmi	1000	100

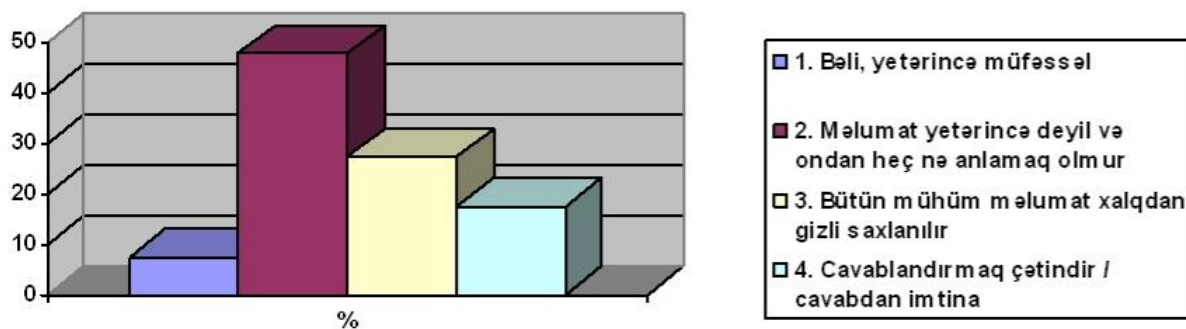

Cavabların paylanmasından görünür ki, respondentlərin yalnız cüzi hissəsi neft gəlirlərinin xərclənməsi barədə yetərinə müfəssəl məlumatı olduğunu və elə o qədər də respondentin bununla maraqlanmadığını söyləyib. Əksəriyyət isə bu barədə yalnız ümumi məlumata malik olduğunu, yaxud bu barədə eşitdiyini, amma xatirindən çıxdığını söyləyib. Respondentlərin dördüdə bir hissəsi isə neft gəlirlərinin xərclənməsi barədə heç nə bilmədiyini, amma bu

barədə məlumat almağı və bunu araşdırmaq istədiyini söyləyib. Beləliklə, nəinki neft gəlirləri və hətta əldə olunan vəsaitlərin xərclənməsi kontekstində əhalinin məlumatlandırılmasının yaxşılaşdırılmasına ictimai tələb aydın görünür.

3. Siz hesab edirsinizmi ki, daxil olan neft gəlirləri, onların idarə olunması və xərclənməsi barədə cəmiyyətə yetərincə məlumat verilir?

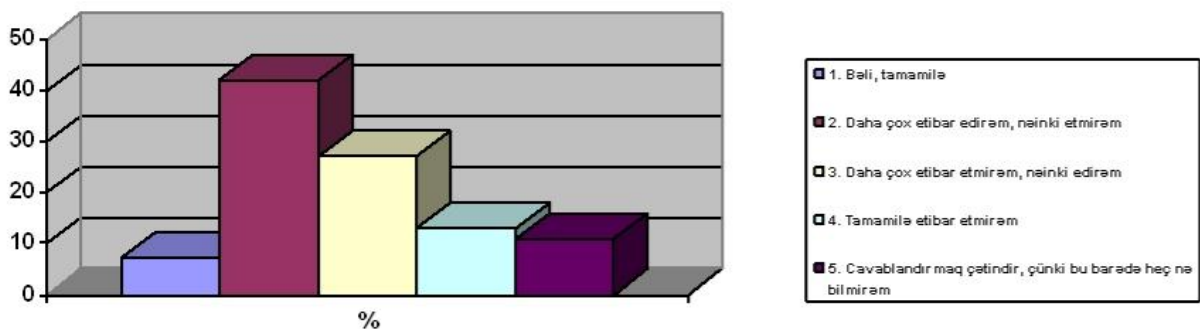
		Neft gəlirlərinin daxil olması		Neft gəlirlərinin xərclənməsi	
		Miqdar	%	Miqdar	%
1	Bəli, yetərincə müfəssəl	119	11,9	75	7,5
2	Məlumat yetərincə deyil və ondan heç nə anlamaq olmur	494	49,4	477	47,7
3	Bütün mühüm məlumat xalqdan gizli saxlanılır	201	20,1	273	27,3
4	Cavablandırmaq çətindir / cavabdan imtina	186	18,6	175	17,5
	Cəmi	1000	100	1000	100

Verilmiş sualın cavabları bundan əvvəlki tezi təsdiq edir: neft gəlirləri və xüsusilə də onların xərclənməsi haqqında əhalinin məlumatlandırılması üzrə görülən iş ictimai tələblərə uyğun gəlmir. Respondentlərin təxminən yarısı bu məlumatları yetərincə və aydın saymır, daha dördə bir hissəsi isə əmindir ki, mühüm məlumatlar xalqdan gizli saxlanılır. Sualı cavablandırmaqda çətinlik çəkənlərin də az sayda olmamasına baxmayaraq, insanların mütləq əksəriyyətinin bu problemlə maraqlandığı diqqəti cəlb edir. Respondentlər hesab edirlər ki, vətəndaşlar neft gəlirləri barəsində bir qədər daha yaxşı məlumatlandırılırlar, nəinki həmin gəlirlərin xərclənməsi barəsində.

4. Siz neft və qaz hasilatının həcmi, əldə olunan vəsaitlər və onların xərclənməsi haqqında dərc olunan məlumatlara etibar edirsinizmi?

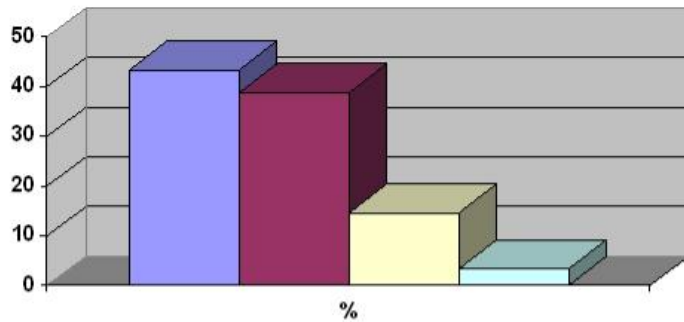
		Miqdar	%
1	Bəli, tamamilə	72	7,2
2	Daha çox etibar edirəm, nəinki etmirəm	419	41,9
3	Daha çox etibar etmirəm, nəinki edirəm	270	27,0
4	Tamamilə etibar etmirəm	131	13,1
5	Cavablandırmaq çətindir, çünki bu barədə heç nə bilmirəm	108	10,8
	Cəmi	1000	100

Respondentlər neft gəlirləri və onların xərclənməsi haqqındakı məlumatın nəinki həcm və keyfiyyətindən narazıdırlar, həmçinin onun doğruluğuna da şübhə edirlər. Onların təxminən 40 faizi həmin məsələ üzrə rəsmi məlumatlara tam, yaxud qismən etibar etmir. Bu, yüksək rəqəmdir, amma buna faciəvi vəziyyət kimi baxmaq lazım deyil, çünki sorğunun təxminən hər bir ikinci iştirakçısı həmin məlumata etibar edir. Buna baxmayaraq, əldə olunan neft gəlirləri, bu gəlirlərin idarə olunması və xüsusilə də onların xərclənməsi haqqında ictimaiyyətin məlumatlandırılmasına aid suallar blokundakı cavablardan görünür ki, müvafiq dövlət qurumlarının fəaliyyətinin şəffaflığını və onların ictimaiyyətlə əlaqələrinin yaxşılaşdırılmasını əhəmiyyətli dərəcədə yüksəltmək zəruridir. Amma bu, yalnız neft gəlirləri və onların xərclənməsinin menecmenti ilə bilavasitə məşğul olan orqanların deyil, həmçinin qeyri-hökumət təşkilatları və KİV-in vəzifəsidir.

5. Aşağıdakı ifadələrdən hansı Azərbaycanda neft gəlirləri və onların xərclənməsi üzrə sizin rəyinizi daha dürüst əks etdirir?

		Miqdar	%
1	Neft gəlirləri mövcud problemlərin çoxunun həllində Azərbaycanın inkişafına yardım göstərəcək və mənim şəxsi rifahımın yüksəlməsinə gətirib çıxaracaq	435	43,5
2	Neft gəlirləri, ola bilsin ki, ölkənin inkişafını sürətləndirəcək, amma mənim rifahımda əks olunmayacaq və bunun ailəmə təsir göstərəcəyinə ümid etmirəm	389	38,9
3	Ölkə və özüm üçün neft gəlirlərindən heç bir xeyir gözləmirəm	144	14,4
4	Cavablandırmaq çətindir / cavabdan imtina	32	3,2
	Cəmi	1000	100

1. Neft gəlirləri mövcud problemlərin çoxunun həllində Azərbaycanın inkişafına yardım göstərəcək və mənim şəxsi rifahımın yüksəlməsinə gətirib çıxaracaq
2. Neft gəlirləri mümkündür ki, ölkənin inkişafını sürətləndirəcək, amma mənim rifahımda əks olunmayacaq və bunun ailəmə təsir göstərəcəyinə ümid etmərəm
3. Ölkə və özüm üçün neft gəlirlərindən heç bir xeyir gözləmirəm
4. Cavablandımaq çətindir /cavabdan imtina

Cavabların paylanmasından görünür ki, neft gəlirlərindən özü və ölkə üçün heç bir xeyir gözləməyən cüzi azlıq (14,4 faiz) tam bədbinlik nümayiş etdirib. Qalan respondentlər isə təqribən iki bərabər qrupa bölünürlər. Birinci qrupdakılar hesab edirlər ki, neft gəlirləri ölkənin inkişafına və onların şəxsi rifahının yüksəlməsinə yardım göstərəcək, o biri qrupdakılar isə neft gəlirlərinin ölkə üçün xeyirli olacağını istisna etmirlər, amma özləri üçün heç bir dividend gözləmirlər. Beləliklə, ictimai rəy neft kontraktlarının bağlandığı dövr üçün səciyyəvi olan və bütün problemlərin (Qarabağ, işsizlik, rifahın yüksəlməsi və s.) həllini bu kontraktlarla bağlayan bir çox yanlış gözləntilərdən azad oldu. İnsanların əksəriyyəti xüyalara və boş ümidlərə qapılmadan artan neft gəlirlərinin ölkə üçün əhəmiyyətini dərk edir.

6. Aşağıda sadalanan problemlərdən hansıları sizi daha çox narahat edir? (cavabların sayı ücdən çox olmamalıydı)

		Miqdar	%
1	Təhsil	160	16,0
2	Cinayətkarlıq	105	10,5
3	Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsinin həll olunmaması	688	68,8
4	Məmur özbaşınalığı	140	14,0
5	Yoxsulluq	415	41,5
6	Korrupsiya	257	25,7
7	Yolların, körpülərin bərpa və infrastruktur	47	4,7
8	İşsizlik	392	39,2
9	Səhiyyə	95	9,5
10	Mənəvi düşgünlük	48	4,8
11	Ekologiya	23	2,3
12	Digər cavablar	61	6,1
	Kommunal təminat problemləri	2	0,2
	Su təminatı problemləri	25	2,5
	Sosial problemlər	2	0,2
	Enerji təminatı problemləri	26	2,6
	Sağlamlıq	1	0,1

	Mənzil problemi	3	0,3
	Sovet banklarına qoyulmuş əmanətlərin geri qaytarılması	1	0,1
	Suvarma kanallarının bərbad vəziyyəti	1	0,1
	Heç bir problem	1	0,1
13	Cavablandırmaq çətindir / cavabdan imtina	4	0,4

Respondentlərin əksəriyyəti Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasını prioritet hesab edir. Onlar təxminən bərabər sayda səslər verərək bir-birinə yaxın iqtisadi problemləri, yoxsulluğun və işsizliyin azaldılmasını ikinci və üçüncü mövqelərdə yerləşdiriblər. Korrupsiya dördüncü mövqedədir. Daha sonra təhsil, məmur özbaşınalığının cilovlanması, səhiyyənin yaxşılaşdırılması və cinayətkarlıqla mübarizə problemləri mövqe tutur. Respondentlərin öz təşəbbüsü ilə irəli sürdüyü digər problemlər sırasında enerji və su ilə davamlı təmin olunma dayanır. Beləliklə, həlli iri maliyyə vəsaitlərinin səfərbərliyini tələb edən problemlərlə (yoxsulluq, işsizlik, təhsil, səhiyyə) yanaşı, respondentlər ilk növbədə dövlət idarəçiliyi mexanizmlərinin (korrupsiya, məmur özbaşınalığı, cinayətkarlıqla mübarizə) təkmilləşdirilməsini tələb edən problemləri də qeyd ediblər.

7. Neft gəlirlərinin xərclənməsinin hansı prioritet istiqamətlərini siz dəstəkləməyə hazırsınız?

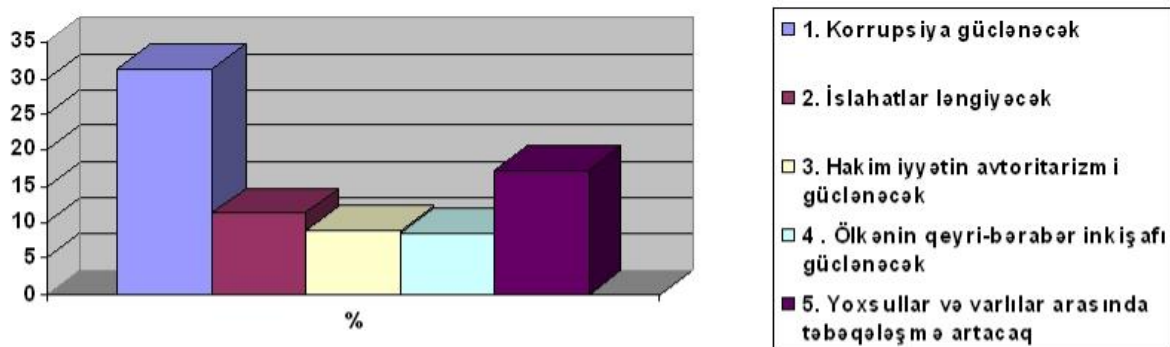
		Miqdar	%
1	Erməni işğalında olan torpaqların geri qaytarılması məqsədilə ordu-nun möhkəmləndirilməsi	702	70,2
2	İş yerlərinin yaradılması	651	65,1
3	Yolların və körpülərin inşası və təmiri, su, istilik, qaz və elektrik ener-jisi təminatının inkişafı	180	18,0
4	Kütləvi tələbat mallarının əlçatanlığının təmin edilməsi məqsədilə onlara maddi yardım göstərilməsi	195	19,5
5	Kiçik və orta biznesə aşağı faizli kreditlərin verilməsi	244	24,4
6	Kənd təsərrüfatı istehsalçılarına aşağı faizli kreditlərin verilməsi	281	28,1
7	Təqaüdlərin, əlillər və çoxuşaqlı ailələrin müavinətlərinin yüksəldil-məsi	359	35,9
8	Əhali üçün əlçatan olan mənzillərin inşası və kreditləşdirilməsi	200	20,0
9	Ekoloji problemlərin həlli	76	7,6
10	Təhsilin inkişafı	230	23,0
11	Səhiyyənin inkişafı	202	20,2
12	Mədəniyyətin inkişafı	60	6,0
13	Neft gəlirlərinin bir hissəsinin əhaliyə birbaşa ödənilməsi	393	39,3
14	Digər cavablar	7	0,7
15	Cavablandırmaq çətindir / cavabdan imtina	5	0,5

Respondentlərin bu suala verdiyi cavablar ölkə üçün prioritet olan problemləri aydınlaşdıran əvvəl-ki suala tam uyğundur. Respondentlərin mütləq əksəriyyəti (70 faizdən çox) işğal altındakı torpaq-

ların azad olunması məqsədilə ordunun möhkəmləndirilməsi üzrə tədbirlərə neft gəlirlərindən vəsaitlərin yönəldilməsinin tərəfdarıdır. Sonra isə iş yerlərinin yaradılmasının maliyyələşdirilməsi, yeni işsizlik probleminin həlli dayanır. Təqaüd və müavinətlərin yüksəldilməsi və neft gəlirlərinin bir hissəsinin əhaliyə birbaşa ödənilməsinə yoxsulluğun azaldılması kontekstində baxıla bilər. Birbaşa ödənişlər ideyası sanki böyük dəstək almalıydı. Amma hökumətin əmanət kassalarındakı qiymətdən düşmüş əmanətlərin kompensasiyasını ləngitdiyini görən insanlar bizim şəraitdə pulların birbaşa paylanmasının reallığına sadəcə inanmırlar. Kütləvi tələbat malları üzrə aşağı qiymətlərin saxlanılması məqsədilə onların qeyri-bazar subsidiyalaşmasının tərəfdarı olan şəxslərin sayı gözləniləndən daha az olmuşdu. Daha çox sayda respondent isə kiçik və orta biznesin, həmçinin fermerliyin kreditləşdirilməsi ideyasını (cəmi 50 faizdən çoxu) dəstəkləmişdi.

8. Ölkəyə axını gözlənilən iri neft gəlirlərinin hansı mənfi nəticələri ola bilər?

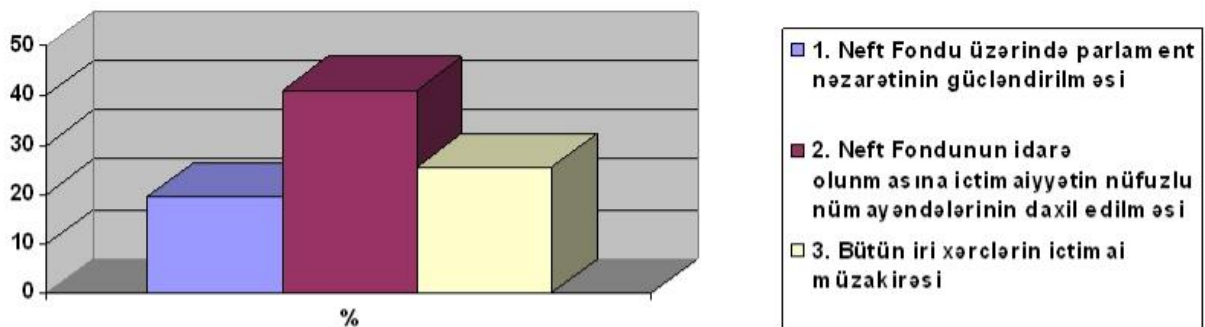
		Miqdar	%
1	Korrupsiya güclənəcək	313	31,3
2	İslahatlar ləngiyəcək, çünki asan əldə olunan pullar düşünmək və fəaliyyət göstərmək zərurətini aradan qaldırır	113	11,3
3	Hakimiyyətin avtoritarizmi güclənəcək, çünki nəinki güc, həmçinin böyük maliyyə ehtiyatları onun əlində cəmləşəcək	89	8,9
4	Ölkənin qeyri-bərabər inkişafı güclənəcək, Bakı tərəqqi edəcək, əyalətlər isə geridə qalacaq	85	8,5
5	Yoxsullar ilə varlılar arasında təbəqələşmə güclənəcək	173	17,3
6	Qiymətlər yüksələcək, inflyasiya artacaq	7	0,7
7	Heç bir mənfi nəticə olmayacaq	193	19,3
8	Cavablandırmaq çətindir / cavabdan imtina	193	19,3
	Cəmi	1000	100

Bu sual respondentlər üçün xeyli mürəkkəb olmuşdu və onların təxminən beşdə biri sualı cavablandırmaqda çətinlik çəkmişdi. Artan neft gəlirlərinin inflyasiya təzyiqi mütəxəssislər üçün aksiomdur və bunu gözləyənlərin sayı cüzi (1 faizdən az) olmuşdur. Sorğu iştirakçıları mümkün olan mənfi nəticələr sırasında birinci yerə korrupsiyanı və yoxsullar ilə varlılar arasında təbəqələşmənin dərinləşməsini qoymuşlar. Burada çox sadə məntiq var. Ölkəyə əlavə gəlirlər axdıqda həmin gəlirləri mənimsəmək istəyənlərin sayı artacaq və bünlar azlıq təşkil etdiyinə görə təbəqələşmə güclənəcək. Respondentlər eləcə də, islahatların ləngiməsini və hakimiyyətin avtoritarizminin güclənməsini qabaqcadan görürlər.

9. Hansı tədbirlər neft gəlirlərinin idarə olunmasının səmərəliliyini yüksəldə bilər?

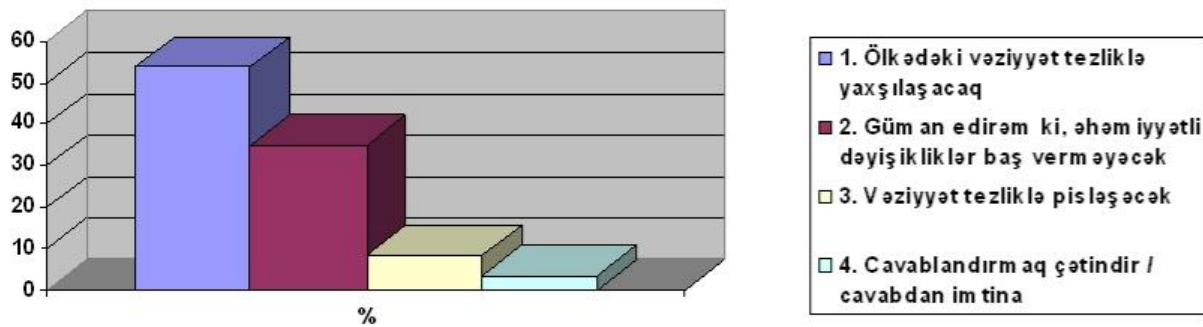
		Miqdar	%
1	Neft Fondu üzərində parlament nəzarətinin gücləndirilməsi	195	19,5
2	Neft Fondunun idarə olunmasına ictimaiyyətin nüfuzlu nümayəndələrinin (alimlər, QHT rəhbərləri, jurnalistlər və s.) daxil edilməsi	408	40,8
3	Bu və ya digər layihənin gerçəkləşdirilməsinə ödəniləcək bütün iri məbləğlərin səmərəliliyinin açıq müzakirəsi	254	25,4
4	Digər cavablar	10	1,0
	Neft Fondunun fəaliyyəti barədə əhəlinin daha obyektiv məlumatlandırılması	6	6,0
	Heç bir tədbir kömək etməyəcək	3	0,3
5	Cavablandırmaq çətindir / cavabdan imtina	133	13,3
	Cəmi	1000	100

Respondentlərin cavablarının paylanmasından görünür ki, insanlar parlamentdən daha çox ictimaiyyətə etimad göstərirlər, halbuki neft gəlirlərinin nəinki daxil olmasına və hətta onların xərclənməsinə də nəzarət üzrə həlledici rol məhz parlamentə məxsusdur. Sorğu iştirakçıları aşkarlığı da neft gəlirlərinin idarə olunmasının səmərəliliyi üçün mühüm şərt hesab edirlər, amma yerli reallıqları nəzərə alaraq ictimai tənqidin təsirinə az inanırlar. Respondentlərin kifayət qədər yüksək faizi sualı cavablandırmaqda çətinlik çəkmişdi, çünki cəmiyyət problemin mahiyyəti barədə hələ də yetərinə məlumatlandırılmayıb.

10. Siz Azərbaycanın gələcəyini necə görürsünüz?

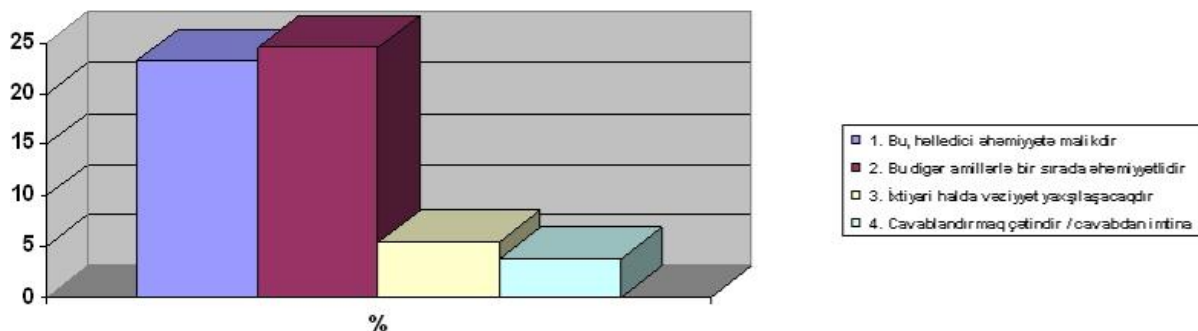
		Miqdar	%
1	Ölkədəki vəziyyət tezliklə yaxşılaşacaq	537	53,7
2	Güman edirəm ki, əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verməyəcək	348	34,8
3	Vəziyyət tezliklə pisləşəcək	81	8,1
4	Cavablandırmaq çətindir / cavabdan imtina	34	3,4
	Cəmi	1000	100

İştirakçıların cavabları müsbət gözləntilərin üstünlüyünə şəhadət edir. Xatırladıram ki, sorğu dekabrın son on günlüyündə, yəni enerji daşıyıcıları və kommunal xidmətləri tariflərinin dəfələrlə artmasından əvvəl keçirilib. Şübhəsiz ki, bayram ərəfəsindəki şərait də müsbət əhval-ruhiyyəni daha da gücləndirirdi. Amma belə bir şərait nəzərə alınarsa da, respondentlərin böyük faizi güman edir ki, ölkədəki şərait əvvəlki kimi qalmaqdadır, təxminən 8 faiz isə yanvarda qiymətlərin yüksəlməsi fonunda qabaqgörən siması aldılar və vəziyyətin pisləşəcəyindən xəbər verdilər ki, bu da qısamüddətli planda həqiqətə çevrildi. Buna baxmayaraq bütün bunlar müsbət gözləntilərin obyektivliyinin və əsaslandırılmasının üstündən xətt çəkmir. Verilmiş sualı cavablandırmaq respondentlər üçün çətin olmayıb və cavablandırmaqda çətinlik çəkənlərin sayı minimal olub.

11. Siz ölkədəki vəziyyətin yaxşılaşacağını güman edirsinizsə, bunu neft gəlirlərinin daxil olması və onlardan səmərəli istifadə edilməsi ilə hansı dərəcədə əlaqələndirirsiniz? (Sual əhəmiyyətli dəyişikliklərin baş verməyəcəyi və vəziyyətin pisləşəcəyi ehtimalını qeyd etmiş respondentlərə verilməmişdi)

		Miqdar	%
1	Bu, həlledici əhəmiyyətə malikdir	233	54,3
2	Bu, əhəmiyyətinə görə digər amillərlə (isləhatların aparılması və s.) bir sırada durur	246	57,3
3	İxtiyari halda vəziyyət yaxşılaşacaq	54	12,6
4	Cavablandırmaq çətindir / cavabdan imtina	38	8,8
	Cəmi	429	100

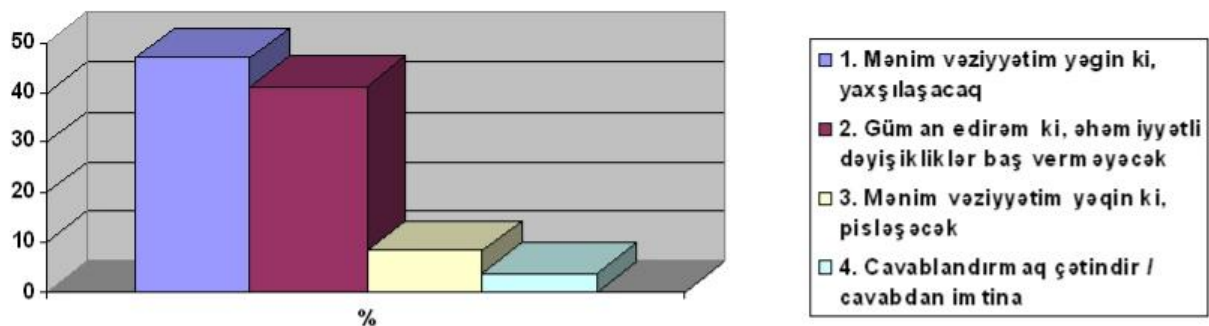

Cavabların paylanmasından görünür ki, ölkədəki vəziyyətin yaxşılaşacağını gözləyən respondentlərin əksəriyyəti bunu neft gəlirlərinin artımı ilə birbaşa bağlayır. Amma onlar sorğu iştirakçılarının ümumi sayının dördə birindən də az hissəsini təşkil ediblər.

Respondentlərin bundan bir qədər çox faizi öz müsbət gözləntilərini yalnız neft gəlirlərinin artımı ilə bağlamırlar və həmin artımın digər amillərlə (islahatların aparılması və s.) uyusmasına əsaslanırlar. Nəhayət hər bir halda Azərbaycanda vəziyyətin yaxşılaşacağına inanan respondentlər qrupu (aşkar azlıq təşkil edənlər) aydın görünürdü. Onları düşüncəsiz nikbinlər adlandırmaq da olar.

12. Siz öz gələcəyinizi necə görürsünüz?

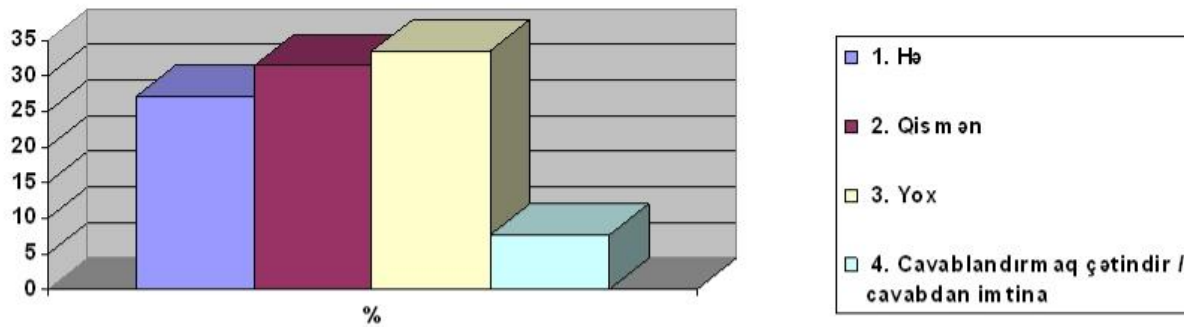
		Miqdar	%
1	Mənim vəziyyətim yəqin ki, yaxşılaşacaq	470	47,0
2	Güman edirəm ki, əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verməyəcək	412	41,2
3	Mənim vəziyyətim yəqin ki, pisləşəcək	81	8,1
4	Cavablandırmaq çətindir / cavabdan imtina	37	3,7
	Cəmi	1000	100

Respondentlərin öz şəxsi vəziyyətlərinin dəyişməsi üzrə gözləntiləri ölkədəki vəziyyətə dair əvvəlki suala verilmiş cavabların qiymətləndirilməsindən çox az fərqlənir. Müsbət münasibət üstünlük təşkil edir. Burada da tariflərin bu yaxınlarda dəyişməsi amili nəzərə alınmayıb.

13. Siz öz maddi vəziyyətinizin yaxşılaşmasını neft gəlirlərinin yüksəlməsi və hökumətin onları xərcləməsi ilə əlaqələndirirsinizmi?

		Miqdar	%
1	Hə	272	27,2
2	Qismən	315	31,5
3	Yox	337	33,7
4	Cavablandırmaq çətindir / cavabdan imtina	76	7,6
	Cəmi	1000	100

Diagramdan görünür ki, respondentlər təqribən bərabər qruplara bölünüblər, amma ayıq düşüncəli bir qədər üstünlük təşkil edir ki, onlar öz vəziyyətlərinin dəyişməsinə onların şəxsi fəaliyyətindən asılı olmayan neft amili və onun konyuktur dəyişikliklərə məruz qalan qiymətlərilə birbaşa bağlamırlar. Amma əksəriyyət ölkəyə neft pullarının axmasının onların rifahına müsbət təsir göstərəcəyinə tam, yaxud qismən ümid edir.

SOSIAL-DEMOQRAFİK PARAMETRLƏR

14. Cins:

		Miqdar	%
1	Kişilər	547	54,7
2	Qadınlar	453	45,3
	Cəmi	1000	100

15. Doğum ili və yaş qrupları:

		Miqdar	%
1	1978-1985 (18-25 yaşında)	205	20,5
2	1968-1977 (26-35 yaşında)	234	23,4
3	1953-1967 (36-50 yaşında)	372	37,2
4	1952 (51 yaş və daha yuxarı)	189	18,9
	Cəmi	1000	100

16. Ailə vəziyyəti:

		Miqdar	%
1	Evli	768	76,8
2	Subay	168	16,8
3	Boşanmış	10	1,0
4	Dul	59	5,9
	Cəmi	1000	100

17. Milliyyət:

		Miqdar	%
1	Azərbaycanlı	959	95,9
2	Rus	9	0,9
3	Ləzgi	26	2,6
4	Tatar	4	0,4
5	Tat	1	0,1
6	Ukraynalı	1	0,1
	Cəmi	1000	100

18. Təhsil:

		Miqdar	%
1	İbtidai	24	2,4
2	Orta	438	43,8
3	Ortat ixtisas	241	24,1
4	Ali və natamam ali	297	29,7
	Cəmi	1000	100

19. Sosial qruplar:

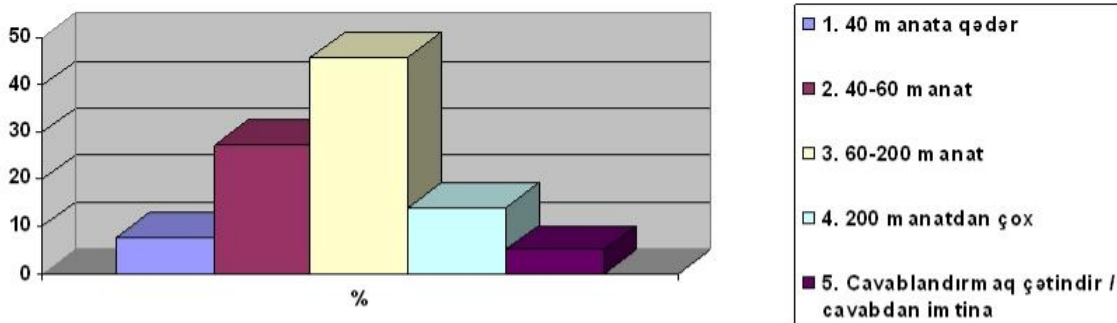
		Miqdar	%
1	Fəhlə	125	12,5
2	Qulluqçu	196	19,6
3	Ziyalı	88	8,8
4	Tələbə, şagird	42	4,2
5	Evdar qadın	159	15,9
6	Təqaüdçü	127	12,7
7	Biznesmen / sahibkar	53	5,3
8	Hərbi qulluqçu	1	0,1
9	Kəndli	87	8,7
10	İşsiz	122	12,2
	Cəmi	1000	100

20. *Özünü qaçqın, yaxud məcburi köçkün hesab edirsinizmi?*

		Miqdar	%
1	Qaçqın	12	1,2
2	Məcburi köçkün	37	3,7
3	Hesab etmirəm	951	95,1
	Cəmi	1000	100

21. *Ailənin hər bir üzvünə düşən ümumi orta aylıq gəlir.*

		Miqdar	%
1	40 manata qədər	79	7,9
2	40-60 manat	271	27,1
3	60-200 manat	461	46,1
4	200 manatdan çox	139	13,9
5	Cavablandırmaq çətindir / cavabdan imtina	50	5,0
	Cəmi	1000	100

Cavabların paylanmasından görünür ki, respondentlərin üçdə birindən çoxu öz gəlirlərinə görə minimal yaşayış səviyyəsinə çatmır və onlar yoxsullara aid edilməlidirlər.

NƏTİCƏLƏR VƏ TƏKLİFLƏR

1. İnsanların böyük əksəriyyəti neft gəlirləri və onların xərclənməsi problemləri ilə maraqlanırlar və bu barədə səthi də olsa müəyyən təsəvvürə malikdirlər. Sorğu bu sahədəki vəziyyət və problemlərlə əhəlinin məlumatlandırılmasının yaxşılaşdırılması üzrə ictimaiyyətin aydın tələbini üzə çıxardı. Respondentlər neft gəlirləri və onların xərclənməsi haqqında məlumatın yalnız həcmi və keyfiyyətindən narazı deyillər, həmin məlumatın doğruluğuna da şübhə ilə yanaşırlar. Müvafiq hökumət qurumlarının fəaliyyətinin şəffaflığının artırılması və onların ictimaiyyətlə əlaqələrinin yaxşılaşdırılması zəruridir. Bu, təkcə neft gəlirləri və onların xərclənməsinin menecmentilə bilavasitə məşğul olan orqanların deyil, həmçinin qeyri-hökumət təşkilatları və KİV-lərin də vəzifəsidir.

2. İctimai rəy neft kontraktlarının bağlandığı dövr üçün səciyyəvi olan şişirdilmiş gözləntilərdən xeyli azad olub. Əvvəllər kontraktlara bütün problemlərin (Qarabağ, işsizlik, rifahın yüksəldilməsi və s.) həlli üsulu kimi baxılırdı. İnsanların əksəriyyəti xüyalara və boş ümidlərə qapılmadan artan neft gəlirlərinin ölkə üçün əhəmiyyətini dərk edir.

3. Əhalinin üstün hesab etdiyi problemlər ilə artan neft gəlirlərinin yönəldilməsi ilə bağlı problemlər arasında birbaşa korrelyasiya müşahidə olunur. Sorğu iştirakçılarının tam əksəriyyəti işğal altındakı torpaqların azad olunması məqsədilə ordunun möhkəmləndirilməsi üzrə tədbirlərin maliyyələşdirilməsinin tərəfdarıdır. Sonra isə iş yerlərinin yaradılması, yəni işsizlik probleminin həlli, təqaüd və müavinətlərin yüksəlməsi məsələsi gəlir. Birbaşa ödənişlər ideyası öz zahiri cazibədarlığına baxmayaraq, görünür ki, respondentlərin əksəriyyəti bunu və eləcə də kütləvi tələbat mallarının aşağı qiymətlərinin saxlanması üçün onlara maliyyə dəstəyinin verilməsini real hesab etmir. Kiçik və orta biznesin, fermerliyin kreditləşdirilməsi ideyası isə böyük dəstək alıb. Nə qədər təəccüblü olsa da, demək olar ki, neft gəlirlərinin xərclənməsi məsələlərinə münasibətdə əhalinin şüurunda mühafizəkar-bazar yanaşmaları tarazlı-sosialist yanaşmalarını üstələyir.

4. Neft gəlirlərinin artmasının mümkün olan mənfi nəticələri və ağılsız xərclənməsi riskləri hələlik cəmiyyətin şüurunda qeyri-adekvat qavranılır. Belə ki, inflyasiya təzyiqini cüzi azlıq gözləyir. Bu kontekstdə daha çox sayda sorğu iştirakçısını korrupsiya və varlılar ilə yoxsullar arasında təbəqələşmənin cəmiyyətdə dərinləşməsi qayğılandırır, eləcə də islahatların ləngiməsi və hakimiyyət avtoritarizminin güclənməsi çox güman edilir.

5. Neft gəlirlərinin nəinki daxil olması, həmçinin xərclənməsi üzərində nəzarət məsələsində insanlar parlamentdən daha çox ictimaiyyətə etibar edirlər, ona baxmayaraq ki, konstitusiyaya bu məsələdə həlledici rol məhz parlamentə həvalə edib. Sorğu iştirakçıları aşkarlığı da neft gəlirlərinin idarə olunmasının səmərəliliyi üçün mühüm şərt hesab edirlər, amma yerli reallıqları nəzərə alaraq ictimai tənqidin təsirinə az inanırlar.

6. Cəmiyyətdə həm ölkədəki vəziyyətin, həm də respondentlərin şəxsi durumunun dəyişməsinə münasibətdə bütövlükdə müsbət gözləntilər üstünlük təşkil edir. Ola bilsin ki, bu gözləntilər hətta bir qədər şişirdilmiş olub, çünki sorğu dekabrın son on günlüyündə, yəni enerji daşıyıcıları və kommunal xidmətləri tariflərinin artmasından əvvəl keçirilib. Şübhəsiz ki, bayram ərəfəsindəki şərait də müsbət əhval-ruhiyyəni gücləndirib. İnsanların əksəriyyəti tam və ya qismən ümid edir ki, neft gəlirlərinin ölkəyə axması onların rifahına müsbət təsir göstərəcək, amma buna baxmayaraq bir çoxları da daha çox özlərinə güvənirlər.

Bülletenin redaksiya heyəti:

Redaktor: Firudin Musayev

Korrektor: İradə Eyvazova

Kompüter tərtibatçısı: Etibar Axundov